

УДК 316.362.1-055.26

DOI: 10.26565/2227-6521-2020-45-07

МАТЕРИНСЬКІ ПРАКТИКИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ

Кутирьова Віра Ігорівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, доцент кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна e-mail: kutveraigor@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

Лавошник Юлія Віталіївна – магістерка соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

У статті представлено аналіз материнських ідентичностей крізь призму темпорально-просторового розподілу повсякденних материнських практик. Описано маркери, за допомогою яких жінки визначають материнські ідентичності, чинники їх конструювання, патерни «ідеальної матусі» та просторово-часовий розподіл повсякденних практик материнства в контексті визначення жінками своєї материнської ролі. Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення материнства, зокрема, розкрито можливості застосування діяльнісно-структурного підходу до аналізу материнських ідентичностей та актуальність понять «ландшафту турботи», «гетоїзації материнства», «темпоральної бідності» у контексті дослідження сучасних повсякденних материнських практик. Застосування структурно-діяльнісної концепції дозволило здійснити аналіз повсякденних практик материнства у часово-просторовому розрізі, а, відповідно, - виявити основні умови структурування практик материнства жінок з різними сімейними та трудовими статусами. В роботі підкреслюється, що материнські ідентичності не є жорстко заданими і створюють можливості вибору у досить широкого набору культурних зразків, виступаючи результатом індивідуальних життєвих проєктів. Однією з головних суперечностей сьогодення в цій сфері можна вважати протиріччя між, з одного боку, вимогами ринку праці та процесами індивідуалізації, що спричиняють активне залучення матерів у сферу зайнятості та, з іншого боку, поширенням практик «інтенсивного» та «відповідального» дитиноцентричного материнства в сучасній батьківській культурі. Ці практики стають дедалі інтенсивнішими в сенсі часу, уваги й зусиль, які матері приділяють піклуванню про своїх дітей. У статті робиться висновок, що подібне «інтенсивне материнство» виступає як замісний, компенсаторний механізм функціонування інституту батьківства в умовах незадовільного (недосконалого) соціально-економічного середовища, а також традиційного для нашого суспільства гендерного перекоосу на користь жінок у виконанні сімейних обов'язків та батьківських функцій.

Ключові слова: материнство, материнські ідентичності, материнські практики, темпорально-просторовий розподіл практик материнства, дискурс батьківства

MATERNAL PRACTICES AND IDENTITIES: TEMPORAL-SPATIAL DISTRIBUTION

Kutyreva Vera – PhD in Sociology, Associate Professor of the Department of Sociology, Associate Professor of the Department of Political Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University

Lavoshnyk Julia – master's student of the School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University

The article presents the analysis of maternal identities through the prism of the temporal-spatial distribution of everyday maternal practices. Markers are described by which women determine maternal identities, factors of their construction, patterns of the «ideal mother» and the spatio-temporal distribution of everyday motherhood practices in the context of women's determination of their maternal role. Theoretical and methodological approaches to the study of motherhood are analyzed, in particular, the possibilities of applying the activity-structural approach to the analysis of maternal identities and the relevance of the concepts of «care landscape», «ghettoization of motherhood», «temporal poverty» in the context of modern everyday motherhood practices. The application of the structural-activity concept allowed to analyze the daily practices of motherhood in time and space, and, accordingly, to identify the basic conditions for structuring the practices of motherhood of women with different family and work statuses. The paper emphasizes that maternal identities are not rigidly defined and provide opportunities to choose from a fairly wide range of cultural patterns, acting as a result of individual life projects. One of the main contradictions today is the contradiction between, on the one hand, the requirements of the labor market, the processes of individualization that lead to active involvement of mothers in employment and, on the other hand, the spread of «intensive» and «responsible» child-centered motherhood in modern parental culture. These practices are becoming more intense in terms of the time, attention, and effort that mothers put into caring for their children. The article concludes that such «intensive motherhood» acts as a substitute,

compensatory mechanism for the functioning of the institution of fatherhood in an unsatisfactory (imperfect) socio-economic environment, as well as traditional for our society gender bias in favor of women in family responsibilities and parental functions.

Keywords: Motherhood, maternal identities, maternal practices, temporal-spatial distribution of maternity practices, discourse of parenting

Материнство є важливим елементом повсякденного досвіду багатьох жінок, а також значущою підставою для формування жіночої ідентичності. Тому у сучасному світі особливо актуальним стає знання про батьківство, материнство і дитинство, про відносини батьків і дітей, які конструюються у конкретних соціально-політичних і культурних умовах. При цьому деякі форми знання про батьківство набувають у суспільстві статусу «істинних», «добрих», «правильних», тоді як інші – «шкідливих» і «небезпечних». Процес формування нормативних уявлень про батьківство і турботу про дітей є надзвичайно складним, в ньому беруть участь і вступають в «символічну боротьбу» різні експертні спільноти – медики, політики, релігійні діячі, ЗМІ, спільноти батьків тощо. Емоційна насиченість проблематик сім'ї, прав дитини та дитячої вразливості особливо підживлює ґрунт для перетворення материнства на предмет гострих суспільних дискусій в рамках телешоу, новин, інтернет-форумів. Одночасно можна спостерігати державну риторику та політичні ініціативи стосовно материнства передусім як ресурсу для демографічного розвитку країни. Значним чином доповнює цей дискурс так звана медикалізація материнства, репрезентація материнських ідентичностей крізь призму відповідності/невідповідності нормативним настановам експертів в галузі медицини. Поява нових феноменів, пов'язаних з материнством (сурогатного материнства, штучного запліднення та інших), також значним чином впливає на зміну контурів легітимного дискурсу материнства, вимагаючи перевизначення ідентичностей материнства у категоріях допустимого/ можливого/ прийнятного.

Сьогодні ці ідентичності не є жорстко заданими і створюють можливості вибору з досить широкого набору культурних зразків, виступають результатом особистого рішення на основі доступних ресурсів, власних смаків і уподобань. Подібна рефлексивність дає можливості індивідуальної свободи і самореалізації, одночасно вимагаючи особистісної відповідальності. Що стосується материнства, то визначення соціальних нерівностей відбувається таким чином, що різні моделі материнства нерівномірно поширені в різних соціальних шарах нашого суспільства і залежать від рівня освіти, трудового статусу, прибутку жінок та їх сімей, доступу до мереж соціальної підтримки і т. ін. Яким чином ці фактори впливають на конструювання материнських ідентичностей, які основні маркери цих ідентичностей, в чому специфіка відтворення материнських практик в умовах формування індивідуалізованих життєвих проєктів – всі ці питання представляють **актуальність** для дослідження досвіду материнства сучасних жінок.

Мета статті - виявити та описати материнські ідентичності та повсякденні практики, пов'язані з ними. Це передбачає виявлення маркерів, за допомогою яких жінки позначають свою материнську ідентичність; чинників, що впливають на конструювання материнської ідентичності; патернів «ідеальної матусі» з точки зору сучасних матерів; просторово-часових розподілів повсякденних практик материнства в контексті визначення жінками своєї материнської ролі; все це дозволить дослідити значимість материнської ідентичності для сучасних жінок.

Для цього ми зосереджуємося на концептуальних положеннях та розробках, які спираються на теорію структуризації Е. Гідденса та доповнюють дослідницьке поле материнства просторово-темпоральним виміром. Зокрема, поле утворюється поняттям «ландшафт турботи» (Л. Мак-Кі, С. Грегорі, С. Баулбі та І. МакФерсон), концептами «інфраструктура повсякденного життя» (Г. Ярвіс), «гетоїзація материнства» (Л. Малес) «темпоральна бідність» (А. Смірнова) та іншими, що дозволяють розглядати материнські практики у діяльнісно-структурному розрізі, враховуючи структурні особливості соціального простору, в якому вони розгортаються, самовизначення жінок у цьому просторі та динамічний аспект їх трансформацій у часі.

Емпіричну базу дослідження склали соціологічне дослідження «Практики поєднання оплачуваної праці та піклування про дітей матерями-найманими працівницями, мешканками великих міст (на прикладі м. Полтава та м. Київ, грудень 2014-вересень 2015 рр.)» (керівник дослідження: Олена Стрельник; кількісне, n=373; та якісне, n=27 дослідження) [1], а також авторське дослідження «Сучасні материнські ідентичності та повсякденні практики материнства» (що включало 10 напівструктурованих глибинних інтерв'ю, в яких здійснювалось обговорення однієї доби з життя матерів).

Для розуміння важливості темпорально-просторового виміру материнства слід звернутися до історичної ретроспективи сімейної галузі. У доіндустріальному суспільстві сфери публічного та приватного не були розмежовані, а економіка домогосподарства вимагала спільного сімейного простору. Розподіл господарських завдань був суворо координованим та визначеним між членами сім'ї, підкорявся спільному ритму життя. З процесами індустріалізації просторово-часова спільність сімейної повсякденності починає зникати, тобто батьки тепер працюють поза домом, діти починають ходити до дитячих садків, шкіл та

взагалі більша частина їхнього вільного часу проходить поза домом (спортивні секції, додаткові заняття). Сімейне життя починає розсіюватися між різними локаціями, а не організується в єдиному місці, змінюються й темпоральні характеристики сімейного повсякдення. Сучасне сімейне повсякдення підпорядковано часовим ритмам різних соціальних інститутів, а не спільному ритму життя, що проявляється як робочий графік батьків, розклади роботи шкіл, садків, гуртків і спортивних секцій, громадського транспорту і крамниць. Відповідно, члени сім'ї повинні докладати певних зусиль з координації сімейної взаємодії, оскільки різні ритми життя ускладнюють об'єднання в часі.

Діяльнісний вимір материнства у сучасних інтерпретаціях зазвичай концептуалізується у таких концептах, як «ландшафт турботи», (Л. Мак-Кі, С. Грегори, С. Боулбі та І. МакФерсон) та «інфраструктура повсякденного життя» (Г. Ярвіс). Ці концептуальні положення та розробки спираються на теорію структурації Е. Гідденса. Основа цієї теорії – це ідея про «онтологію часу та простору, що є утворюючими елементами практик» [3, с.41]. Як стверджує Е. Гідденс, конституцію суспільних інститутів можна осмислити, якщо зрозуміти, як саме різні соціальні діяльності «розтягуються» в широкому просторово-часовому діапазоні. Сам термін «соціальна структура» Гідденс тлумачить як порядок відтворення соціальних практик у часі та просторі, а рутинізація повсякдення проявляється в повторюваності дій, день у день відтворюваних в однаковий спосіб [3, с.40]. Саме такий теоретичний ракурс аналізу дозволяє перейти з рівня аналізу стосунків матерів та дітей на рівень вивчення просторових та темпоральних вимірів материнських практик.

На ролі часу в організації сімейної повсякденності та піклування зосереджуються й інші дослідники, визначаючи час як найбільш дефіцитний ресурс материнських практик, особливо для тих, що поєднують оплачувану працю з турботою про дітей. За думкою А. Хохшильд, матері, які працюють, стають першими жертвами пришвидшеного темпу життя, саме це спонукає їх стати «експертами з часу та руху» [1, с. 60]. Л. Мак-Кі, С. Грегори, С. Боулбі та І. МакФерсон на стику теорії структурації Гідденса, соціальної географії та моделі «часового ландшафту» розвивають концептуальну модель «ландшафту турботи». Це поняття являє собою багаторівневість піклувальної діяльності в темпоральному та просторовому вимірах та означає характер індивідуальних дій повсякденного піклування в межах структурованого ландшафту можливостей. А ось британська дослідниця Гелен Ярвіс визначає поняття «інфраструктура повсякдення» як таке, що охоплює «моральний клімат» (наприклад, уявлення про «хороше материнство») та «матеріальний контекст» (наприклад, школи й дитячі садки, крамниці й транспортний зв'язок між ними). Саме ці категорії формують так звану матрицю, в якій і реалізуються просторово-часові рішення та дії, пов'язані з повсякденними практиками.

Теоретично доцільними у цьому контексті виглядають й урбаністичні дослідження. В. Ільїн із посиланням на Е. Гідденса визначає соціальну структуру просторів міст як розподіл життєво важливих ресурсів у просторі згідно з певними правилами [4, с. 91]. Цей розподіл є гендерно специфічним: так, багато жінок стверджують, що народження дитини змінило їхнє сприйняття міського простору та загалом посилило їхню залежність від міста [5, с. 18-19]. Л. Малес називає це явище «геттоїзацією материнством», уточнюючи, що при цьому чимало об'єктів міської інфраструктури є недоступними для матерів із малими дітьми, що суттєво обмежує їхню просторову, а зрештою – і соціальну мобільність [6, с. 17].

Просторово-темпоральний напрямок дослідження розкривається в роботах А. Смірної, яка досліджує практики домогосподинь, щоб виявити патерни функціонування часу та простору як координати піклування [7, с. 99]. Так, вислів «сидіти вдома», що часто використовується для опису ролі домашньої господині, вказує не лише на пасивність і незайнятість, а й на нестачу рухливості та обмеження локацій, задіяних у практиках (особливо це помітно на прикладі матерів із малими дітьми, які нерідко сприймають дім як простір, з якого «вириваються», «вибігають»). В цьому сенсі практики домогосподинь, а надто матерів малих дітей, можна описати в категоріях «темпоральної бідності». Чинником тут є не лише неможливість приділити час собі, а й кількість об'єктів турботи: режим дня домогосподині підпорядковано ритму життя членів сім'ї, і, відповідно, чим більше об'єктів турботи, тим більш обмежено жінка може використовувати свій час. Аналізуючи деякі найбільш розповсюджені нормативні очікування у сфері материнства та батьківства в цілому, що поширені у нашому сучасному суспільстві і впливають на вибір та темпорально-часовий розподіл материнських практик, зазначимо, що однією з головних суперечностей, які фіксуються в рамках досліджень материнства в сучасній Україні, є суперечності між, з одного боку, вимогами ринку праці та процесами індивідуалізації, що спричиняють активне залучення матерів у сферу зайнятості (передусім у країнах із культурною легітимацією гендерного контракту «матері-працівниці»), та, з іншого боку, поширенням практик «інтенсивного» та «відповідального» дитиноцентричного материнства в сучасній батьківській культурі. Ці практики стають дедалі інтенсивнішими в сенсі часу, уваги й зусиль, які матері приділяють піклуванню про своїх дітей порівняно з радянським періодом.

У суспільних очікуваннях і уявленнях батьків із пострадянських суспільств протягом 1990-2020-х років поступово формується стійка позиція: хороші батьки «займаються» своїми дітьми. Зауважимо, що подібна ідеологія «нового» («свідомого», «відповідального») материнства сформувалася впродовж ХІХ

століття під впливом наукового, передусім педагогічного та медичного, дискурсів. Вона зазнала змін у радянський період історії, коли образ «хорошої матері» конструювався здебільшого як образ жінки, яка успішно поєднує працю та материнство, а батьків було позбавлено суб'єктності стосовно вибору практик виховання, публічної презентації та захисту своїх інтересів. Ідея «відповідального батьківства» не є унікальною для пострадянського періоду, однак нині, коли вона ретранслюється в принципово нових (неоліберальних) економічних і соціокультурних обставинах, вона набуває нових смислів і змісту.

Так звана культура «нового батьківства» має на увазі ідеї благополуччя дитини, яке передбачає не лише фізичний і матеріальний добробут, а і нову якість стосунків батьків і дітей, заснованих на емпатії, довірі та партнерстві. Враховуючи те, що в нашому суспільстві гендерний розподіл праці залишається вельми стійким і саме жінки здебільшого відповідають за сферу приватного, ці соціокультурні зміни впливають, в першу чергу, на практики материнства. Сучасне материнство постає як винятковий тип «емоційної роботи», перетворюється на особливу діяльність, яка вимагає не тільки любові до дитини, а й специфічних знань, умінь та компетенцій. Піклування про дітей віднині стає предметом рефлексії, вибору й ухвалення рішень, а не суто «природним» процесом, керованим материнськими почуттями чи традиціями виховання. В Україні соціокультурні уявлення про материнство як головне призначення жінки поширеніше, ніж в інших країнах Європи. Так, за даними Європейського соціального дослідження 2008 року, саме в Україні найбільша з-поміж європейських країн частка респондентів вважали, що «жінка мусить бути готовою менше працювати на оплачуваній роботі, щоб приділяти більше уваги сім'ї». Загалом 75% опитаних українців погодилися з цим твердженням, з яких 43% цілком погодилися. Щодо позицій чоловіків і жінок в Україні з цього питання, то вони відрізняються несуттєво: 73,8% респонденток (порівняно з 75,4% респондентів-чоловіків) підтримали цю думку, з яких повністю погодилися 41,2% (з-поміж чоловіків – 45,2%). За даними багатьох інших досліджень, родина залишається однією із найважливіших цінностей в житті українців як жіночої, так і чоловічої статі.

Яким же чином культура «нового батьківства» знаходить відображення в материнських практиках сучасних українських жінок, як під впливом цих нормативів змінюються материнські ідентичності? У нашому емпіричному дослідженні ми спробували з'ясувати, яким чином нормативи «інтенсивного» та «відповідального батьківства» зумовлюють темпорально-просторове розгортання материнських практик сучасних українських матерів та трансформацію їх материнських ідентичностей. *Методами дослідження* виступили глибинні інтерв'ю та складання хронометражу «Один день із життя матусі» (десять інтерв'ю із жінками-матерями, що відрізняються за кількістю дітей/сімейним статусом/трудоим статусом, та заповнення щоденника «Один день з життя матусі»). Операціоналізуючи основні поняття, зазначимо, що *материнські ідентичності* ми визначаємо як соціальний конструкт, що проявляється як структуроване коло зв'язків між домінантними способами розуміння та пояснення материнського досвіду (загальними уявленнями про відповідні норми, цінності, практики материнства) та особистим досвідом індивідів, а також як характеристику особистості, яка виражає цілісне сприйняття, усвідомлення жінкою себе як матері та особистісної самореалізації в цій ролі. *Материнські практики*, в свою чергу, визначаються нами як набір регулярних дій, до яких вдається мати (або людина, яка її замінює) в період новонародженості й дитинства молодшого покоління, метою яких є задоволення потреб дитини і забезпечення середовища, яке підтримує розвиток дитини.

Дослідження здійснювалось із використанням методу глибинного інтерв'ю, спрямованого на виявлення маркерів, за допомогою яких жінки описують власні материнські ідентичності, а також виявлення часово-просторового розподілу повсякденних практики материнства. Інформанти відбиралися із врахуванням їхніх сімейного статусу, трудового статусу, а також кількості дітей. Всі дані респондентів є анонімними і закодованими (цитати інформантів наводяться мовою оригіналу). Маркерами материнської ідентичності, відповідно до думок наших інформанток, є, в першу чергу, піклування про здоров'я дитини, забезпечення доброї освіти та достатнього матеріального забезпечення. Ми виявили, що для всіх інформанток здоров'я дитини розглядається як найвища цінність та вимога реалізації материнської ролі, що повністю відповідає нормативам медикалізованого дискурсу материнства.

«Контроль за вихованням і матеріальним забезпеченням» (1 – мати двох дітей, 39 років, розлучена, працює); *«В першу чергу, це уход за ребенком, обучение ребенка, совместное времяпровождение, следить за здоровьем ребенка»* (2 – мати 1 дитини, 26 років, розлучена, працює).

Ще одним спільним для всіх інформанток маркером материнської ідентичності стала емоційна підтримка дитини. Взагалі емоційна підтримка з боку матері артикулюється як найвища цінність материнської ідентичності. *«Главное, что дети тебе доверяют и приходят со своими проблемами за советом»* (3 – мати 3 дітей, 42 роки, заміжня, не працює), *«Главное – вырастить ребенка счастливым. Дать ощущение счастья, уверенности в себе. А это не связано с физическими данными и прочим. У нас сейчас мамы – 25 летние – детей растят во вседозволенности, будто они у них родились солнышками. Но надо, чтоб ребенок знал рамки и при этом был уверен в своих силах»* (4 – мати двох дітей, 38 років, заміжня, працює).

Важливим в рамках дослідження було з'ясування місця материнської ідентичності серед інших соціальних ідентичностей. Про те, що материнська ідентичність виступає найважливішою ідентичністю наших інформанток, свідчать відповіді на питання щодо найважливішої життєвої ролі, де всі інформантки зазначили в якості своєї головної ролі роль матері, що випереджає такі ролі, як роль дружини, коханої жінки, ділової жінки або працюючої жінки. Підтвердженням цієї тези є й аналіз хронометражу однієї доби із життя жінки, де на першому місці у вільний від роботи час завжди стоїть час, проведений з дитиною або присвячений пов'язаній з дітьми діяльності. Усіма респондентками в інтерв'ю підкреслювалось, що весь час та більша частина матеріальних ресурсів витрачаються на дитину, а саме на її здоров'я, якісну освіту, час, проведений разом.

Аналіз хронометражу показав, що часовий розподіл доби працюючих чи непрацюючих матусь все ж таки зводиться до того, що мати намагається якомога найбільше приділити часу своїй дитині: наприклад, більша частка матусь самі відводять дітей до садка чи школи, забирають їх з занять. Одночасно всі інформантки фіксували проблему дефіциту часу, вирішення якої пов'язано з приділенням більшого часу як собі, так і сім'ї та дітям (*«Время для себя – ходит на спорт. Больше пока не требую»* (3), *«Это когда могу встретиться с подругами. Вот вчера в сауну ходили. А вообще не хватает хороших совместных выходных всей семьей... Сейчас я трачу на работу и детей времени в соотношении 90 к 10%, а в идеале – 70 к 30%. И причем из этих 30 % 15% должно быть общение с детьми. Сейчас этого не хватает»* (4).

Аналіз інформації про сторонню допомогу у материнській діяльності показав, що деякі матусі самі повністю виконують домашні обов'язки, деякі звертаються за допомогою до родичів. При цьому виконання домашніх обов'язків жодною з матусь не розглядалось як тягар. *«Я сама выполняю все домашние обязанности, я никого не прошу и не нуждаюсь в этом... я успеваю это делать. В воспитании тоже мне достаточно времени... его как бы и нет, этого времени, но я грамотно распределяю свое время: допустим, если в один день мы сделали лепку, то в другой день мы читали книгу, то есть все то, что я могу ей дать от себя, я успеваю»* (5 – мати 1 дитини, 28 років, розлучена, працює). *«Все дети помогают. Но 14-летняя, наверное, больше всего. В воспитании детей муж помогает. Но и старшие. Я разговариваю с 17-летней и та доносит мои рекомендации 14-летней. Влияние детей даже больше, чем мое. Так и для младших, авторитет – старший на несколько лет брат Дани. То есть авторитет для детей – не столько взрослый, сколько чуть старший ребенок. Помощи в целом хватает. Но вот понимаю, что надо бы больше заниматься с Леной (средней дочкой). Когда бабушка (свекровь) приезжает, она занимается. Она – учительница по профессии, помогает с занятиями. Вот от такой помощи я бы не отказалась. По поводу хозяйства – я не сильно выдумываю в еде. Все должно быть свежее и простое. Взрослые в нашей семье едят то, что едят дети. Все простое, меньше жареного, часто тушим в мультиварке»* (6 – мати 8 дітей, 50 років, заміжня, не працює).

Аналіз описів «ідеального дня» матусь-інформанток показує, що він, перш за все, асоціюється з сумісним часом, проведеним разом з дітьми та сім'єю, що в котрий раз підтверджує той факт, що для жінки роль матері є однією з пріоритетних. Взагалі такий дитиноцентричний стиль материнства є загальною тенденцією, яку фіксують сучасні дослідники сімейної галузі. Так, в своєму дослідженні О. Стрельник запропонувала респондентам оцінити їхні позиції за десятибальною шкалою, де «1» означає, що їхні інтереси зосереджені винятково на дитині чи дітях та їх вихованні, а «10» – винятково на роботі, кар'єрі та фаховому зростанні. Підсумки дослідження встановили середній індекс 3,6 бала. При цьому позицію від 1 до 4 балів обрали 64% респонденток (тобто їхні інтереси зосереджено переважно на турботі про дітей); від 6 до 10 балів обрали 12 % опитаних (тобто кар'єрно зорієнтовану позицію), а збалансовану позицію у 5 балів обрала кожна четверта респондентка (24%). Але з огляду на панування гендерних стереотипів про другорядність інших ролей жінки порівняно з материнством, можна припустити, що частина респондентів могла озвучити «соціально бажану» відповідь.

Співвідношення ролей батьків і дітей у сучасній батьківській культурі змінюється: «дитиноцентричний» стиль батьківства є ознакою сучасної західної, пізньюрадянської та пострадянської [8; 9] (панівної) батьківської культури. У дослідженні О. Стрельник серед опитаних матерів висловили дитиноцентричну позицію 74 %, погодившись з тим, що «батьківський обов'язок – робити все можливе для благополуччя», 5% зберігли позицію «батькам не варто жертвувати своїм благополуччям заради інтересів дітей», а вагалися з відповіддю 22%¹.

Відповідаючи на питання глибинного інтерв'ю щодо важливості експертного знання у реалізації практик материнства, більшість інформанток зазначили, що спеціально не звертаються за допомогою до експертів, а зазвичай отримують підтримку у повсякденному спілкуванні, обмежуючись порадами власних батьків, подруг тощо: *«Я прислушиваюсь. Но все равно это все забывается и выходит так, как выходит. У тебя свои рамки, своя жизнь. Ты стараешься. Но не все получается, что говорят. Я считаю, что чем больше загружены дети, тем лучше. Чтоб было меньше свободного времени на всякие глупости»* (6). *«Во*

¹ Запитання запозичено з опитувальника Європейського дослідження цінностей 2008 року.

всех вопросах я обращаюсь к своей маме, даже вплоть там по здоровью: если он заболел, изначально это сразу же звонок маме, никогда не ищу в интернете, что да как, только мама. И мы принимаем решение, как нам быть дальше» (2).

Цікавим спостереженням, що стосується всіх інформанток, стало визначення ними власного матеріального становища як середнього чи близького до нього. Єдиною жінкою, яка визначила своє матеріальне становище вище середнього, стала мати 8 дітей. В наші завдання не входила оцінка об'єктивних показників матеріального становища матусь-інформанток, але одним з припущень, яке потребує подальшої перевірки в ході майбутніх досліджень, може бути ідея про те, що така висока суб'єктивна оцінка власного матеріального становища багатодітною матусею може бути обумовлена також домінуючими в суспільстві нормативами «відповідального батьківства», згідно з якими легітимність народження дітей визначається можливостями забезпечити їм високу якість життя, якісну освіту тощо. Тож не дивно, що саме ця мати особливо підкреслювала важливість надання дітям гідної освіти як одне з головних завдань матерів, а також виражала впевненість у власних можливостях забезпечити виконання цієї вимоги.

А ось єдиною матусею, яка визначила своє матеріальне становище як гірше за середнє, стала розлучена жінка, відповіді якої вказують на те, що матеріальні труднощі явно заважають отримувати повну задоволеність від материнства: *«Считаю, человек счастлив, когда есть здоровье, здоровые дети. Есть пища, есть, во что одеться. Очень бы хотелось изолированное жилье, чтоб был достаток. Беспокоит очень, что не могу дать то, что могут дать другие родители, оплатить уроки, благодаря чему поднять образовательный уровень детей. Я была бы счастлива, если бы был больше достаток» (1).*

Повсякденні практики піклування про дітей не є гомогенними, а залежать від класових, освітніх, регіональних, локальних та інших контекстів.

Сучасне материнство нормативно розглядається як особлива практика, яка передбачає встановлення діалогічних і партнерських взаємин з дитиною. Турбота про дітей конструюється передусім як «емоційно залучена» та емпатійна, тобто насичена увагою до емоційного світу дитини. При цьому сучасне розуміння «відповідального батьківства» розглядається передусім у категоріях «природного материнства», ознаками якого стають тривале грудне вигодовування, тривалий тактильний контакт з дитиною, спільний сон за потреб дитини тощо. Але враховуючи те, що реалізація соціальних практик «відповідального батьківства» в контексті нашого суспільства часто відбувається в умовах дефіциту ресурсів та можливостей, «відповідальне батьківство» часто набуває специфічних форм [9, с. 67]. В умовах, коли діапазон і якісний рівень експертних вимог до тих функцій, які виконують батьки щодо утримання, виховання, збереження здоров'я та забезпечення освіти дітей, стрімко зростає, причому ці функції батькам доводиться реалізовувати в умовах несприятливого економічного середовища й неналежного функціонування інститутів, що могли б зменшити рівень відповідного навантаження на сім'ю, виникають (як своєрідний механізм заміщення) та поширюються практики «інтенсивного батьківства» (переважно — «інтенсивного материнства»). «Інтенсивне материнство» можна визначити як надмірно напружене виконання матерями батьківських обов'язків, включаючи перебирання на себе невласних функцій (батька, певного соціального інституту тощо), систематичне прикладання надмірних зусиль задля належного виконання батьківської ролі / ролей, забезпечення дитині / дітям комфортного середовища для фізичного й інтелектуального розвитку.

Цікаво і те, що для нашого суспільства властивим є сприйняття вище окресленої ситуації як цілком нормальної, подеколи – намагання представити «інтенсивне материнство» як беззаперечний моральний обов'язок жінки, ігнорування надмірності материнської відповідальності й трудового навантаження. Відповідно в умовах сучасного українського суспільства зміст соціальних уявлень про материнство визначається суперечністю очікувань щодо жінки-матері, яка наділяється надмірною відповідальністю за благополуччя у різних сферах життя, в силу якої відповідність цим очікуванням виявляється неможливою [10, с. 11]. Ці суперечності стосуються різних типів взаємовідносин: жінки-матері з дітьми (у континуумі «увага дітям – увага до себе»), з чоловіком («уваги дітям – увага чоловіку»), у професійній самореалізації («увага дітям – кар'єрна неспроможність/фінансова залежність») та інших. Описані суперечності можуть виступати засадами для неявної дискримінації матерів у різних сферах життєдіяльності, а також для проявів самодискримінації.

Застосування пізнавальних можливостей структурно-діяльній концепції дозволило проаналізувати повсякденні практики материнства у часово-просторовому розрізі, виявити особливості структурування практик материнства жінок з різними сімейними та трудовими статусами, зафіксувати темпоральні конфлікти між робочим часом матерів та часом на реалізацію безпосередньо практик догляду за дітьми. Зафіксована під час дослідження неповна задоволеність жінок виконанням материнської ролі, що, в тому числі, обумовлена сучасною тенденцією розширення кола експертних вимог до цієї ролі, визначала певну свідому делегітимізацію жінками подібного експертного знання, що може розглядатися як своєрідна тактика збереження жінками більшої вдоволеності своєю материнською ідентичністю.

Тож предметом подальших дослідницьких пошуків у цій сфері мають стати поширені серед жінок практики «інтенсивного материнства» з урахуванням особливостей їх матеріального, професійного, сімейного становища.

Важливим висновком проведеного дослідження стало і те, що, як виявилось, всі інформантки із задоволенням брали участь у глибинному інтерв'ю, а потім навіть телефонували, щоб запропонувати нам в якості інформантів інших бажаючих взяти участь у дослідженні, що свідчить про важливість соціальної підтримки жінки у виконанні нею ролі матері, адже в суспільстві часто ця роль сприймається як природна, звичайна, або така, що потребує уваги, передусім, з боку експертів часто в односторонньому порядку. Всупереч цьому такі глибинні інтерв'ю є можливістю кожній жінці відчувати себе експертом у питаннях материнства, впевнитися у своїй значущості та соціальній затребуваності.

Література:

1. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології. Монографія. Київ, Критика, 2017. 288с.
2. Гудков Л. Понятие времени в социологии и временные характеристики социальных структур в социологических исследованиях // Политическая концептология: журнал междисциплинарных исследований. 2010. № 4. С. 131-157.
3. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации. М., Академический Проект, 2005. 528 с.
4. Ильин В. Социальная структуризация в транзитивном пространстве российского мегаполиса // Мир России. 2010. № 1. С. 89-125.
5. Домащенко М. Сприйняття міського простору матерями: уявлення, переживання та проблеми // Гендерний журнал «Я». 2015. № 2(38). С. 18-19.
6. Малес Л. Гендерна та інтерсекційна дискримінація в материнстві // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. 2015. № 2(27). С.17-25.
7. Смирнова А. Время и пространство заботы: практики российских домохозяек // Практики и идентичности: гендерное устройство: сборник статей; под ред. Е. Здравомысловой, В. Пасынковой, А. Темкиной, О. Ткач. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2010. С. 99-127.
8. Асонова Е. Новые ценности в детско-родительских отношениях // Pro et Contra. 2010. № 14 (1-2). С. 78-93 URL: https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_48_78-93.pdf
9. Микляева А., Румянцева П. «#Онажемать»: имплицитные социальные представления о материнстве в современном российском интернет-дискурсе // Женщина в российском обществе. 2018. № 1 (86). С. 67-77. DOI: 10.21064/WinRS.2018.1.6
10. Курило І. Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку // Демографія та соціальна економіка. 2016. № 3 (28) С. 11-22. DOI: 10.15407/dse2016.03.011
11. Шевчук Г. Материнська ідентичність у структурі Я–концепції жінки // Проблеми сучасної психології. 2010. Випуск 9. С. 765-777.

МАТЕРИНСКИЕ ПРАКТИКИ И ИДЕНТИЧНОСТИ: ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ

Кутырёва Вера Игоревна – кандидат социологических наук, доцент кафедры социологии, доцент кафедры политической социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина e-mail: kutveraigor@gmail.com ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

Лавошник Юлия Витальевна – магистрантка социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина

В статье представлен анализ материнских идентичностей сквозь призму темпорально-пространственного распределения повседневных материнских практик. Описаны маркеры, с помощью которых женщины определяют материнские идентичности, факторы их конструирования, паттерны «идеальной мамы» и пространственно-временное распределение повседневных практик материнства в контексте определения женщинами своей материнской роли. Проанализированы теоретико-методологические подходы к изучению материнства, в частности, раскрыты возможности применения деятельностно-структурного подхода к анализу материнских идентичностей и актуальность понятий «ландшафт заботы», «геттоизация материнства», «темпоральная бедность» в контексте исследования современных повседневных материнских практик. Применение структурно-деятельностной концепции позволило осуществить анализ повседневных практик материнства ов временно-пространственном разрезе, а, соответственно, - выявить основные условия структурирования практик материнства женщин с различными семейными и трудовыми статусами. В работе подчеркивается, что материнские идентичности не являются жестко заданными и создают возможности выбора из достаточно широкого набора культурных образцов, выступая результатом индивидуальных жизненных проектов. Одним из главных противоречий современности в этой сфере можно считать противоречие между, с одной стороны, требованиями рынка труда и процессами индивидуализации, которые вызывают активное вовлечение матерей в сферу занятости и, с другой стороны, распространением практик «интенсивного» и «ответственного» детоцентристского материнства в современной родительской культуре. Эти практики становятся все более интенсивными в смысле времени, внимания и усилий, которые матери уделяют заботе о своих детях. В статье делается вывод, что подобное «интенсивное материнство» выступает как заместительный, компенсаторный механизм функционирования

института родительства в условиях неудовлетворительной (несовершенной) социально-экономической среды, а также традиционного для нашего общества гендерного перекося в пользу женщин в выполнении семейных обязанностей и родительских функций.

Ключевые слова: материнство, материнские идентичности, материнские практики, темпорально-пространственное распределение практик материнства, дискурс родительства

References:

1. Strelnyk, O. (2017) Childcare as work: a sociological perspective on mothering. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]
2. Gudkov, L. (2010) 'The Concept of Time in Sociology and Temporal Characteristics of Social Structures in Sociological Studies' *The Political Conceptology: Journal of Metadisciplinary Research* № 4. Pp. 131-157 [in Russian]
3. Giddens, A. (2005) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Moscow: Academicheskii Projekt [in Russian]
4. Ilin, V. (2010) 'Social Structuration in the Transitional Space of Russian Megapolis' *Mir Rossii (The Universe of Russia)* №1. Pp. 89-125 [in Russian]
5. Domashchenko, M. (2015) 'Perception of urban space by mothers: ideas, experiences and problems' *Gendernyi-zhurnal «Ya»* №2(38). Pp. 18-19
6. Males, L. (2015) 'Gender and Intersectional Discrimination in Motherhood' *Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. №2(27). Pp.17-25 [in Ukrainian]
7. Smirnova, A. (2010) 'Time and Space of Care: Practices of Russian Housewives' *Practices and Identities: Gender Structure. Collection of Articles* in Zdravomyslova, E., Pasynkova, V., Temkina, A., Tkach, O. (eds.) St. Petersburg: Publishing House of the European University at St. Petersburg. Pp. 99-127 [in Russian]
8. Asonova, E. (2010) 'New Values in Parent-Child Relationships' *Pro et Contra*. № 14 (1-2). Pp. 78-93 [online]. Available at https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_48_78-93.pdf [in Russian]
9. Miklyaeva, A. V. and Romyantseva, P. V. (2018) "'#Sheisamother': implicit social beliefs about motherhood in the modern Russian internet discourse' *Woman in Russian Society* № 1 (86). Pp. 67-77 DOI: 10.21064/WinRS.2018.1.6 [in Russian]
10. Kurylo, I. O. (2016) 'Parenthood in Demographic Context: Methodological Background of Research and Some Development Trends' *Demography and social economy* № 3 (28) Pp. 11-22 DOI: 10.15407/dse2016.03.011 [in Ukrainian]
11. Shevchuk, G. (2019) 'Maternal identity in the structure of the self-concept of a woman' *Collection of research papers "Problems of Modern Psychology"* Issue 9. Pp. 765-777 [in Ukrainian]